

YU ISSN 0350-185x, LVI, (2000), p. (1281-1284)
UDK 808.61/.62-44 (497.16)
2000.

ДРАГО ЂУПИЋ
(Београд)

РЕФЛЕКСИ ПОЛУГЛАСА У ГОВОРУ ПЛАВСКО-ГУСИЊСКЕ ЗОНЕ

Плавско-гусињску говорну зону карактерише неколико особености, међу којима је и рефлекс полугласника реда *ä*. Овдје је ријеч о том гласу, извornog и секундарног карактера.

Кључне ријечи и изрази: плавско-гусињска говорна зона, полуглас.

Под плавско-гусињском говорном зоном подразумијевају се говори Плава и Гусиња (на сјевероистоку Црне Горе) и околних села. Не може се у потпуности говорити о језичкој компактности ове зоне, јер се ради о становништву двију конфесија (православних и муслимана), као и о различитом поријеклу становништва (већини су преци из Куча, али и из других крајева Црне Горе и Васојевића), па су на том подручју измијешани различити говорни типови, а уз то, и албански језик из сусједства је извршио известан утицај, osobito на фонетизам говора. Међутим, када је ријеч о рефлексима полугласа, скоро да се може говорити о компактности говора зоне у целини, јер је мијешање становништва на неки начин нивелисало изговор овог некадашњег гласа, а истовремено је утицало и на етимолошко *a*, па се и оно каткада рефлектује као *ä*.¹

Вокалска шема на овом подручју тако је добила сљедећу структуру:

и у
 e o
 ä a + _o r

Свака јединица из шеме може бити дуга и кратка, акцентована или ван акцента.

Етимолошко *a* у неким позицијама је добило другачију вриједност управо утицајем рефлекса полугласа, премда најчешће задржава

¹ У дијалектолошкој литератури овај глас се различито бильежи: *a^e*, *ä*, *ъ^e*, *ъ^a*, *а* и слично.

своју артикулациону вриједност: *млāд*, *жāлōс*, *мāјка*, *а̄шам*, *лōкva*, *мāрva*, *rāме*, *хр̄тењāча/r̄тењāча* 'кичма', *пr̄асāд* и сл. Понекад прелази у глас који је овде добијен рефлексом полугласа (о чему в. даље) или у *у*: *ку* 'ка' (предлог) — *Āj* *ку* *кӯhi*, а некада се лабијализује: *мāјча* 'потковица, плюча', *gāчē* (дакле, под дугим силазним акцентом).

У литератури је већ речено да је рефлекс полугласника на подручју Гусиња и дијела Васојевића² глас артикулације отвореног *e*. На цијелом овом подручју такав рефлекс полугласа је, како рекосмо, имао утицаја и на артикулацију извornог, етимолошког *a* — не увијек, па се наилази на глас *ä* аналошког карактера. То ће се видjetи из грађе.

1. *ä* од полугласника:

1.1. у иницијалном слогу: *vāс*, *cāв*, *sāн*, *shāвovi*, *ñāс*, *dāн*, *dāнā*, *thāс*, *thāшtā*, *snāxā/snāа*, *snāä*, *nāhve*, *bāчva/bāчva*, *dāсka/dāсka*, *zāvā/zāvāvā*, *thā/thāj*, *cāсviјem/cāсviјem*, *māкni*, *sāмnē* 'сване' (3. лице јд. сад. вр.), *sāmīnē*, *vrāчū* (Врāчī онā кðзä), *cāш* 'сада'.

1.2. на унутрашњем или финалном слогу:

1.2.1. код именица: *mðzäk/mðzäk*, *чёшäл'/чёшäль*, *nðkäшt/nðkäшt*, *lâkäшt/lâkäшt/lâtäk/lâtäk*, *mðmäk/mómäk*, *вòсäk/vòсäk*, *ðtäшt/ðtäшt*, *лðвäшt/лðвäшt*, *синðвäшt/синðвäшt*, *свёкäр*, *кýмäк/кýмäц*, *нðвäшt/нðвäшt*, *нðвäшt/нðвäшt*, *ñäшtäк*, *jéчäm*, *ðväc*, *удðвäшt/удðвäшt*, *удðвäшt/удðвäшt*, *oñänak*, *oñänka*, *ñодrùчäк* 'доручак', *ñýnäц*, *jýnäц*, *кrmäk*, *jäpäц*, *vrâбäц*, *vrâбäцä*, *thöчäк*, *ñäшtäр*, *кòлäц*, *kðлäцä/kðлchëвä*, *жâлäц*, *конñäц*, *коññäцä*, *чвóрäк*, *комáрäц*, *ñýjanäц*, *кл'уцавäц/кльуцавäц* 'дјетлић', *zmíчäк* 'гуштер', *вищëнäц/винац*,³ *ñицëсäк/ñисäк*, *бðсил'äк/бðсильäк*, *удðвäшt*, *квåсäц*, *л'исäц/лисäц*, *Вел'йгðän* 'Ускрс', *окñôмбäр*, *новëмбäр*, *децëмбäр* итд.;

1.2.2. код замјеница: *thâкäф*, *онâкäф*, *нëкакäф*;

² Уп. П. Ђорђић, *Биљешке о гусињском говору*, Извештај о раду Задужбине Луке Ђеловића Требињца, београдског трговца, у години 1933, Београд, 1934, 183; М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Библиотека ЈФ, књ. 5, Београд, 1935, 6–19 (примјери, којих је много, нажалост, нијесу лоцирани, тако да се само за неке може одредити одакле су, али се види да рефлекс *ä* није карактеристичан за већину васојевићких села; у Кучима и Братоножићима је редован); Рада Стијовић, *Неке црte говора Васојевића*, О српским народним говорима, Десспотовац, 1997, 241–243. У раду о полугласу А. Младеновића и Д. Петровић (уп. *О судбини полугласника у неким зеј-ским говорима и споменицима с освртом на призренско-шимочку ситуацију*, Годишњак ФФ у Новом Саду, XVIII/1, Н. Сад, 1975, 139–155) не говоре о овом подручју.

³ Икавски облици се односе на говор муслиманског становништва, код којега је дуго јат дало *u*.

1.2.3. код придјева: *тāнāк, глāдāн/глāдāн/глāдāн/глāдāн, рāвāн, нēйокретāн, низāк/нисäк, слāдäк/слāтäк/слäдäк/слäтäк, рицèдäк/ри-дäк, тицèсäн/тисäн;*

1.2.4. у Гпл именица: *ծчевā, ծրāхā/օրդā, րամօвā, կօկօմā, զն-ձօվā, կրյակā, ցսäкā, կօկօմā, իւօյյäкā, հեյլ'ā/իեյել'ā, հեյլ'ā⁴, սինçā, մաչäкā, յշенä, դեբälä, ցսälä, գահä, կօլä, նահäвā, յասälä, նոլ'ā/նօլ'ā, սէլä;*

1.2.5. код бројева: *յéдäн, сéдäm, ծсäm, իe ստօտինā, նeմ յլ-ա-ձä/յլ'աձä;*

1.2.6. код глагола: *сামнē/сáмињé 'сване/свићe', мäкни, врāчü, јë-сáм/јëсáм;*

1.2.7. код прилога: *օвъјенäк/օвдөнäк, свъјäк/свъјäке, օձмäх/օձмä, дàнäс/дàнäс, нохäс/нохäс, сâм 'сад', օնձäр/օնձäրäк, ономаðнe.*

Финално а у радном глаголском придјеву (од -ао) назализује се, па имамо: *сîшäи⁶, сл'ëгäи⁶, изл'ëгäи⁶, озéбäи⁶, вýкäи⁶.* Аналогно томе је и *дрxтäи⁶ и даровäи⁶*, као и код неких прилога за мјесто: *ձօկլäи⁶/ձօկլäи⁶, ձօլолäи⁶/ձօլօլäи⁶, ձօձլäи⁶, օշլ'äи⁶, յскл'äи⁶.*

2. а секундарно:

2.1. у номинативу синг. код именица: *բայրäк/բարյäк, լեհäвä/լե-հäвä, լéյä/լéհä, կիշä, մäчäкä, յäшäкä, զօրä итд.;*

2.2. у осталим падежима: ДИЛ — *գյուշäմä, մäскäմä, յенäմä, յահäմä, չէլ'ամä/չէլ'ամä/չէլ'ամä/չէլ'ամä;*

2.3. код придјева: *յամужнä, мëкиä, լ'ëйчä/լ'ëйчä 'յепша', պրä, դëбл'ä/դëբլ'ä, լեհäвä, լեհäвä, կրväва/կրväвä (неодр./одр.), ձү-гачкä/դугачкä, ձյжä; րավnä/րáвnä (али и: *րáвnа/րáвnа*);*

2.4. код глагола: *зïцевä/зïвä, сицевä/сиvä, վjенчäна, միրյäла, կäжü, նօсäй 'сисати' итд.*

⁴ Код муслимана је чест скавизам: *дéшe* (поред *ձýшe/միշè/միշèшe*), *дéца* (поред *իéца*) и сл.

⁵ У вези са овим примјерима подејчам на констатацију П. Ивића: „Изгледа, међутим, да је у штокавшини, бар у неким положајима, дуги крајњи полуглас у генитиву множине именица наставио да живи и у изговору“ (Д. Брозовић, П. Ивић, *Језик, српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски, сепарат из Енциклопедије Југославије*, Загреб, 1988, 8).

⁶ Ову појаву биљежи и Павле Ивић у својој *Дијалектологији*, где каже да се она среће „у неким деловима источне Црне Горе дуж албанске границе“ (П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад, 1985, 160). Он тамо каже да се слична појава, „додуше без доследности“, јавља и „кол вокала и у истом положају: *овü*, *իրյաթել'սկü*“. У мојој грађи из плавско-гушињске области оваквих примјера нема.

Код бројева од 11 до 19 група -ae- сажима се у ё: *шринац*, *шринасто*, *деветнац*, *деветнасто* и сл.

Иако то у примјерима нијесмо свуда назначили, у облицима који се завршавају дугим ё тај вокал је у извјесном степену увијек назализован, истина — не у мјери како смо то показали на примјерима у радном глаголском придјеву м. рода и код неких прилога за мјесто. Тако се осјећа извјесна назализација и у Гпл типа: *женак*/*женаки*, *мачак* и сл., али таква назализација није досљедна.

У случајевима где је финална секвенца -ao у маск. радног глаголског придјева акцентована кратким силазним акцентом — назализације нема, па та секвенца има вриједност -ао (*ишад* и сл.). У глагола где је акценат на основи финална секвенца или остаје -ao, или се пак вокал a из ње назализује: *л'егао* и *л'егаки*. Секвенца -ao од полугласа + o најчешће се назализује: *шишак*, *отишаки*, *сишак*, *дигак*, *йосекак*, *йокисак*, *изл'егак*, *озебак*, *вукак*, а одатле и: *дршак*, *даровак*.

Ова појава није изоглоса ове вриједности полугласника, него је донесена из Куча, и захватила је и стариначко становништво, које је умјесто полугласа имало a, као и у већини сусједних васојевићких села.

Треба напоменути да у овој говорној зони нема редукције полугласника, већ он увијек има вриједност или a или ё, врло ријетко e (*најрёдек*, *восек* и сл.).

Такође треба напоменути да нема утврђене законитости када ће се јавити ё а када a, када ће се финално ё назализовати а када неће, тако да се не може претпоставити ни шта ће будући језички развој на овом подручју дати као рефлекс(е) полугласника.